अछामी लोककथाको संरचनात्मक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्‌कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह
द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
जनकदत्त उपाध्याय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

मितिः ....

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र जनकदत्त उपाध्यायले स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको 'अछामी लोककथाको संरचनात्मक अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति		**हस्ताक्षर**
१.	....	....
२.	.... अच्यूत रमण अधिकारी (वाह्य परीक्षक)	....
३.	सह-प्रा.डा. मोतीलाल पराजुली (शोधनिर्देशक)	....

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

नेपाली एम.ए. (शैक्षिक सत्र २०६२/६३) दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री जनकदत्त उपाध्यायले **अछामी लोककथाको संरचनात्मक अध्ययन** शीर्षकको यो शोधपत्र परिश्रमपूर्वक तयार पार्नु भएको हो । यो उहाँको अध्ययन र आफ्नै प्रतिभापूर्ण शोधचेतनाको स्नातकोत्तर स्तरीय प्राप्ति हो । यस शोधकार्यसँग म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मितिः ....

डा. मोतीलाल पराजुली
सह-प्राध्यापक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर
काठमाडौं

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

सङ्क्षिप्त रूप	-	पूर्ण रूप
अ.प्र.	-	अप्रकाशित
इ.सं.	-	इस्वीय सम्वत्
एम्.ए.	-	मास्टर अफ आर्टस्
क्र.सं.	-	क्रम सङ्ख्या
गा.वि.सं.	-	गाउँ विकास समिति
डा.	-	डाक्टर
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ते.सं.	-	तेस्रो संस्करण
दो.सं.	-	दोस्रो संस्करण
ने.रा.प्र.प्र.	-	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पृ.	-	पृष्ठ
प्र.	-	प्रकाशन
प्रा.डा.	-	प्राध्यापक डाक्टर
प्रा.लि	-	प्राइवेट लिमिटेड
वा. नं.	-	वार्ड नम्बर
वि.सं	-	विक्रम संवत्
सम्पा.	-	सम्पादन/सम्पादक

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले स्नातकोत्तर तहको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु सह-प्रा.डा. श्री मोतीलाल पराजुलीको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्या र अड्चनहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही पथप्रदर्शन गराएर अघिबढ्न उत्प्रेरित गरी आफ्ना कतिपय व्यावहारिक कार्यहरूलाई पन्छाएर कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु ।

शोधपत्र तयार गर्ने कार्यमा आफ्ना विविध कार्यव्यस्ततालाई पर्वाह नगरी आफ्नो अमूल्य समय निकाली निर्देशन, सुझाउ तथा सल्लाह दिई उत्प्रेरित गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा.श्री घनश्याम उपाध्याय एवम् सम्पूर्ण गुरुवर्ग तथा प्रस्तुत विषयमा शोधकार्य गर्ने अवसर जुटाउने नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्दा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, काठमाडौंप्रति म हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यसरी नै आर्थिक र व्यावहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गर्दै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थामा ल्याई पुऱ्याउनु हुने पूज्य पिता हरिनाथ उपाध्याय र माता जलुदेवी उपाध्यायप्रति म आजीवन ऋणी छु । आफूले व्यावहारिक र आर्थिक बोझ थामेर मलाई यस अवस्थासम्म पुऱ्याउन परिमेट्ने आदरणीय दाजुभाउजू पुष्कराज उपाध्याय एवम् जानकीदेवी उपाध्यायप्रति म कृत्यकृत्य छु । यसै गरी यो शोधपत्र तयार गर्ने कार्यमा आवश्यक सरसल्लाह एवम् सम्पादन र सुधारमा सहयोग गर्नुहुने दाजु भाउजू खगेन्द्र घोडासैनी मिना गौलीप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । त्यसपछि आफ्ना मनोकाङ्क्षालाई मेरो सफलतामा परिणत गर्दै विविध क्षेत्रबाट सहयोग गर्ने जीवन सँगिनी कृष्णा रिजाललाई हृदयदेखि नै सम्झिन चाहन्छु । यो शोधपत्रको सामग्री सङ्कलनमा आवश्यक सहयोग गर्ने बहिनी रमिता उपाध्याय तथा भतिजी कमला उपाध्यायलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्न सहयोग गर्ने साथी रमेशचन्द्र भट्टराई तथा उक्त कार्य गर्न बारम्बार घच्घच्याई रहेने मित्रहरू जीवराज पाण्डे, वासुदेव पाण्डे, लेकप्रसाद प्याकुरेल, कृष्ण पन्त एवम् शुद्धसँग टङ्कण गरी सहयोग गर्ने बबाइड्स कम्प्युटर सिस्टमप्रति पनि म आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि. वि. केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष पेस गर्दछु ।

दिनाङ्क : २०६४/ /

शोधार्थी

जनकदत्त उपाध्याय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
२०६४

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद	पृ.सं.
शोध परिचय	**१–६**
१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३ विषयपरिचय	१
१.४ समस्याकथन	२
१.५ उद्देश्य	२
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.७ शोधकार्यको औचित्य	४
१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन	५
१.९ शोधविधि	६
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	६
दोस्रो परिच्छेद	
लोककथाको सैद्धान्तिक परिचय	**७–४५**
२.१ परिचय	७
२.२ व्युत्पत्ति र अर्थ	८
२.३ लोककथाको परिभाषा र स्वरूप	१०
२.४ लोककथाका विशेषताः	१२
२.४.१ व्यापक विषयवस्तुको प्रयोग	१४
२.४.२ आख्यानात्मकताको प्रधानता	१५
२.४.३ कल्पनाको अधिक्यता	१५
२.४.४ सामाजिकताको प्रयोग	१६
२.४.५ मनोरञ्जनात्मकता	१६

२.४.६ परिवर्तनशीलता	१७
२.४.७ कुतूहलता	१७
२.४.८ अभिप्रायको प्रयोग	१८
२.४.९ अतिशयोक्तिमूलकता	१८
२.४.१० गद्यात्मक सरल भाषाको प्रयोग	१८
२.४.११ वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग	१९
२.५ लोककथाका संरचक तत्त्वहरू	२०
२.५.१ कथावस्तु	२०
२.५.२ पात्र/चरित्र	२१
२.५.३ संवाद	२२
२.५.४ परिवेश	२२
२.५.५ उद्देश्य	२३
२.५.६ अभिप्राय	२३
२.५.७ भाषाशैली	२४
२.६ लोककथाको वर्गीकरण	२५
२.६.१ सामाजिक लोककथा	२८
२.६.२ ऐतिहासिक लोककथा	२९
२.६.३ पशुपक्षी तथा फलफूलका लोककथा	२९
२.६.४ धार्मिक तथा सांस्कृतिक लोककथा	३०
२.६.५ अतिमानवीय तथा परामानवीय रूपका लोककथा	३०
२.७ लोककथासँग नजिकको सम्बन्ध राख्ने अन्यविधाहरू	३१
२.७.१ लोककथा र लोकगाथा	३१
२.७.२ लोककथा र लोकनाटक	३२
२.७.३ लोककथा र आधुनिक कथा	३३
२.८ नेपाली लोककथाको संङ्कलन र अध्ययन परम्परा	३५
२.९ निष्कर्ष	४४

तेस्रो परिच्छेद

संरचनावादी अध्ययन पद्धतिका आधारमा अछामीलोककथाको विश्लेषण ४६–८४

३.१ संरचनावाद : परिचय र परिभाषा ४६

३.२ संरचनावादको संक्षिप्त विकासक्रम ४७

३.३ संरचनावादका मान्यता ४९

३.४ लोकाख्यानका क्षेत्रमा संरचनावाद ५०

३.४.१ प्रोपेली धारा ५०

३.४.२ ट्राउसेली धारा ५१

३.५ भ्लादिमिर प्रोपको संरचनावादी सिद्धान्त ५२

३.५.१ परिचय ५२

३.५.२ भ्लादिमिर प्रोपका संरचक सूत्रहरूको परिचय ५३

३.५.३ अछामीलोककथामा संरचक सूत्रहरूको प्रयोग ६३

३.५.३.१ 'बुधेको बुंद्धि' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण ६४

३.५.३.२ 'अनरङ्गको कथा' लोकथाको संरचनात्मक विश्लेषण ६५

३.५.३.३ 'दुई ठगको कथा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण ६६

३.५.३.४ 'चतुरे बामनको कथा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण ६८

३.५.३.५ 'कुमारनर सिंहको कथा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण ६९

३.५.३.६ 'मुले छोरीको कथा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण ७२

३.५.३.७ 'सात भाइबैनाको कथा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण ७३

३.५.३.८ 'सुनसेखरको कथा 'लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण ७४

३.५.३. ९ 'जगरसेठको कथा 'लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण ७६

३.५.३.१०.'मुले छोरा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण ७७

३.५.३.११.'राजकुमारको कथा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण ७९

३.५.३.१२.'मनसुभाको कथा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण ८०

३.५.३.१३.'बाराही लक्ष्मीकुमारीको प्रतिज्ञा' लोककथाको संरचनात्मक विश्लेषण ८२

३.६ निष्कर्ष : ८३

चौथो परिच्छेद

उपसंहार **८५–८८**

४.१ सारांश ८५

४.२ निष्कर्ष ८८

परिशिष्ट

परिशिष्ट एक : सङ्कलित अछामी लोककथाहरू **८९–१५१**

परिशिष्ट दुई : कथावाचकहरूको परिचय **१५२**

सन्दर्भसूची **१५३–१५५**